

دانشگاه شهید چمران اهواز

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی

پایان نامه کارشناسی ارشد

عنوان :

مباحث نفت و گاز از دیدگاه فقه اسلامی و حقوق ایران

اساتید راهنما:

دکتر عبدالحسین رضائی راد

استاد مشاور:

دکتر سید محمدحسین آل طا

نگارنده :

فتاح فتاحی وانانی

شهریور ماه ۱۳۹۴

باسمه تعالی

دانشگاه شهید چمران اهواز

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

(نتیجه ارزشیابی پایان نامه دکتری / ارشد)

پایان نامه خانم / آقای فتاح فتاحی وانانی دانشجوی رشته: الهیات گرایش: فقه و مبانی حقوق اسلامی

دانشکده الهیات و معارف اسلامی به شماره دانشجویی ۹۱۱۱۷۱۱

با عنوان:

مباحث نفت و گاز از دیدگاه فقه اسلامی و حقوق ایران

جهت اخذ مدرک: کارشناسی ارشد در تاریخ: ۱۳۹۶/۰۶/۲۵ توسط هیأت داوران مورد ارزشیابی قرار گرفت و با درجه..... تصویب گردید.

امضاء	رتبه علمی	اعضای هیأت داوران:	
.....	استادیار	استاد راهنما: عبدالحسین رضایی راد	۱.
.....	استادیار	استاد مشاور: سید محمد حسین آل طا	
.....	استادیار	استاد داور: خسرو نشان	
.....	دانشیار	استاد داور: محمد حسین گنجی	
.....	دانشیار	نماینده تحصیلات تکمیلی: قاسم بستانی	
.....	استادیار	مدیرگروه: سید محمد حسین آل طا	۲.
.....	دانشیار	معاون پژوهشی و تحصیلات تکمیلی دانشکده: مینا شمخی	۳.
.....	استادتمام	مدیر تحصیلات تکمیلی دانشگاه: سید محمود کاشفی پور	۴.

نام خانوادگی : فتاحی وانانی	نام: فتاح	شماره دانشجویی : ۹۱۱۷۱۱
عنوان پایان نامه : مباحث نفت و گاز از دیدگاه فقه اسلامی و حقوق ایران		
استادراهنما: دکتر عبدالحسین رضائی راد		
استاد مشاور : دکتر سید محمد حسین آل طاها		
درجه تحصیلی: کارشناسی ارشد	رشته: الهیات	گرایش: فقه ومبانی حقوق اسلامی
دانشگاه : شهید چمران	دانشکده: الهیات و معارف اسلامی	گروه : فقه ومبانی حقوق اسلامی
تاریخ فارغ التحصیلی :		تعداد صفحه: ۱۸۱
کلید واژه‌ها : نفت و گاز، مالکیت، معادن، قراردادهای نفتی		
<p>مالکیت معادن نفت و گاز و قراردادهای نفتی از موضوعاتی است که همواره با اختلاف نظرهای زیادی در فقه و حقوق مواجه بوده است. از این رو در این تحقیق، با هدف تبیین نظر شارع مقدس و ارتقای قوانین نفتی می کوشیم با روش تطبیقی و تحلیلی، ضمن مقایسه قوانین و منابع فقهی در یافتن پاسخ به این پرسش گامی برداریم، که آیا مالکیت مخازن نفتی به مالک عمومی تعلق دارد؟ یا مالکیت خصوصی این مخازن نیز به رسمیت شناخته می شود؟ و پس از بیان این موضوع در خصوص قراردادهای نفتی به این پرسش پاسخ دهیم که، قراردادهای نفتی را چگونه می توان با عقود اسلامی تطبیق داد؟ و در نهایت این نتیجه به دست می آید که برخی فقهاء معادن را از انفال و برخی دیگر از مشترکات دانسته و عده ای نیز معتقد به تبعیت مالکیت معدن از مالکیت زمین شده اند، در این میان، برخی از فقهای بزرگ معاصر در کتب فقهی خویش جمع نظرات مختلف را بیان کرده اند، به این شکل که در بعضی از آثار خود قائل به مالکیت خصوصی این معادن و در برخی دیگر از آثارشان قائل به انفال یا مشترکات بودن این مخازن شده اند. در قوانین موضوعه نیز موضوع مالکیت معادن به شدت دستخوش تغییر و تحولات زیادی بوده است گاهی قانون گذار کاملاً نظریه تبعیت را می پذیرد و گاه از حاکمیت دولت بر این معادن، سخن به میان می آورد. در خصوص قراردادهای نفتی نیز با وجود اختلاف نظرهای موجود در این خصوص به نظر می رسد که بسیاری از این قرار دادها قابل تطبیق بر تعدادی از عقود اسلامی مانند عقد اجاره می باشند. گرچه بر اساس برخی از نظرها مبنی بر توقیفی بودن عقود اسلامی می توان بیان داشت که قراردادهای نفتی از عقود غیر معین اسلامی بوده و قابل تطبیق بر آنها بوده و حکم آنها را دارند. در این پایان نامه ابتدا نظرات فقهی و حقوقی همراه با استدلال های آنها در باب مالکیت معادن از منظر مالکیت عمومی، دولتی و خصوصی به طور دقیق بررسی شده، و در ادامه، قراردادهای نفتی با عقود اسلامی از دیدگاه فقه و حقوق تطبیق و نظرات مختلف در این موضوع، بیان می گردد و پیشنهادهایی جهت جمع میان نظرهای مختلف و وضع قوانین معتدل در این خصوص ارائه می گردد.</p>		

Shahid Chamran University
of Ahwaz

Faculty of Theology and Islamic Studies

Jurisprudence and Principles Islamic Law

**A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirement for the
Degree of Master of Science Jurisprudence and Principles Islamic Law**

Title:

**Oil and gas issues from the perspective of Islamic jurisprudence and
Iranian law.**

By:

Fatah fatahi vanani

Supervisor:

**Dr. A. H. Rezaee rad, Assistant Professor of Jurisprudence and
Principles Islamic Law Department**

Advisor:

**Dr. M.H Aletaha, Ph.D. Assistant Professor of Jurisprudence and
Principles Islamic Law Department**

Sep 2015

Abstract

Surname: fatahi vanani	Name : fatah
Title : Oil and gas issues from the perspective of Islamic jurisprudence and Iranian law.	
Supervisor/s: Doctor Abdol-hossein Rezaee rad	
Advisor/s: Doctor Mohammad Hossein Aletaha	
Degree: Masters	
University: Shahid Chamran University of Ahwaz	
Faculty: Theology and Islamic Sciences Law	Department : Jurisprudence and Principles Islamic Law
Keywords : Oil and gas, Ownership, mining, oil contracts	
<p>Oil and gas mining and oil contracts ownership disagreement with many of the issues that have faced jurisprudence. Therefore, in this study, with the aim of explaining the legislator considered sacred and are working to improve oil laws comparative and analytical methods, by comparing the laws and legal resources to find answers to these questions take a step, Whether public Ownership oil reserves belong to the owner? Or the private property of this tanks will be recognize? And after the expression of this subject in terms of oil contracts, answer to the question that, how oil contracts adopted by Islamic contracts? And finally achieved the result that some of the Anfal and other common minerals known scholars and others that followed were Ownership mining the land ownership, Meanwhile, some contemporary scholars in their religious books collected various opinions expressed, In this way, the number of reserves to private Ownership of the mines and other works are allowed to Anfal or commonality of these tanks is.. The legislation also greatly changed ownership many mines were sometimes accepted and sometimes legislator fully comply theory of sovereignty on these deposits, speaks. Despite disagreements over oil contracts also in this regard, it seems that many of these contracts are applicable to a number of Islamic contracts such as lease contract. However, based on some comments to suspend the Islamic contracts Futures contracts could be concluded that Islamic non-specific and are applicable to them and sentence them. In this thesis, juridical view with arguments about Ownership of mines from the perspective of public Ownership, private and studied carefully, and then oil contracts with the Islamic contract law and comparative law perspective and different opinions on this issue , to collect the different views expressed and proposals and legislation in this regard is presented moderate.</p>	

فهرست

عنوان..... صفحه

بخش اول: کلیات

مقدمه	۲
بیان مسأله و معرفی موضوع تحقیق.....	۵
پرسش‌های تحقیق.....	۶
فرضیه‌های تحقیق.....	۶
اهمیت و ضرورت تحقیق.....	۷
اهداف تحقیق.....	۸
تاریخچه موضوع.....	۹
پیشینه تحقیق.....	۱۲
روش انجام تحقیق.....	۱۳
سازماندهی تحقیق و معرفی کلی ساختار پایان‌نامه.....	۱۴
دشواری‌ها و تنگناهای تحقیق.....	۱۴

بخش دوم: مفهوم شناسی و اصطلاحات تحقیق

۱) مفاهیم مالکیت.....	۱۷
۱-۱) معنای ملک.....	۱۷
۱-۱-۱) ملک در لغت.....	۱۷
۱-۱-۱) ملک در اصطلاح.....	۱۷
۲-۱) مالکیت.....	۱۸

- ۱۸-۲-۱) مالکیت در لغت..... ۱۸
- ۱۸-۲-۱) مالکیت در اصطلاح..... ۱۸
- ۱۸-۲-۲-۱) در کلام فقهاء..... ۱۸
- ۲۰-۲-۲-۱) در حقوق اسلامی..... ۲۰
- ۳-۱) اقسام مالکیت..... ۲۱
- ۱-۳-۱) مالکیت حقیقی..... ۲۱
- ۲-۳-۱) مالکیت اعتباری..... ۲۲
- ۱-۲-۳-۱) مالکیت امام (حکومت اسلامی یا مالکیت دولتی)..... ۲۴
- ۲-۲-۳-۱) مالکیت عمومی (مشترکات یا عموم مسلمین)..... ۲۴
- ۳-۲-۳-۱) مالکیت خصوصی..... ۲۵
- ۱-۳-۲-۳-۱) مالکیت فرد..... ۲۶
- ۲-۳-۲-۳-۱) مالکیت جمع..... ۲۶
- ۳-۳-۲-۳-۱) مالکیت جهت..... ۲۶
- ۲) مفاهیم معدن..... ۲۶
- ۱-۲) معنای معدن..... ۲۶
- ۱-۲-۱) معدن در لغت..... ۲۷
- ۲-۲-۱) معدن در فقه..... ۲۸
- ۱-۲-۲-۱) ملاک تشخیص معدن..... ۲۹
- ۳-۲-۱) معدن در حقوق..... ۲۹
- ۱-۳-۲-۱) قانون اساسی..... ۲۹

- ۳۰-۱ (۲-۳-۲) قانون مدنی..... ۳۰
- ۳۰-۱ (۳-۳-۲) تعریف معدن در قوانین معدن..... ۳۰
- ۳۱-۲ (۲-۲) تقسیم‌بندی معادن..... ۳۱
- ۳۱-۲ (۱-۲-۲) انواع معدن در فقه..... ۳۱
- ۳۱-۲ (۱-۱-۲-۲) معادن ظاهری..... ۳۱
- ۳۲-۲ (۲-۱-۲-۲) معادن باطنی..... ۳۲
- ۳۳-۲ (۲-۲-۲) انواع معدن در حقوق..... ۳۳
- ۳۴-۲ (۱-۲-۲-۲) انواع معدن..... ۳۴
- ۳۴-۳ (۳) مفاهیم انفال..... ۳۴
- ۳۴-۳ (۱-۳) انفال در لغت..... ۳۴
- ۳۶-۳ (۲-۳) انفال در اصطلاح فقهی..... ۳۶
- ۳۸-۳ (۳-۳) انفال در آیات و روایات..... ۳۸
- ۳۹-۳ (۴-۳) انفال در قانون..... ۳۹
- ۳۹-۴ (۴) مفاهیم عقد..... ۳۹
- ۳۹-۴ (۱-۴) تعریف عقد..... ۳۹
- ۴۰-۴ (۱-۱-۴) تعریف عقد در فقه..... ۴۰
- ۴۱-۴ (۲-۱-۴) تعریف عقد در حقوق..... ۴۱
- ۴۱-۴ (۲-۴) تعریف قرارداد..... ۴۱
- ۴۲-۴ (۱-۲-۴) تعریف قرارداد در حقوق..... ۴۲
- ۴۲-۴ (۳-۴) تعریف قرارداد نفتی..... ۴۲

بخش سوم: مالکیت نفت و گاز یا معادن نفتی

- ۴۵..... مالکیت نفت و گاز.....
- ۴۶..... (۱-۱) نظام مالکیت خصوصی بر منابع نفت و گاز.....
- ۴۶..... (۱-۲) در حقوق بین الملل.....
- ۴۸..... (۱-۱-۲) قاعده حیات و مالکیت خصوصی.....
- ۵۱..... (۲-۲) مالکیت خصوصی نفت و گاز در فقه اسلامی و حقوق ایران.....
- ۵۲..... (۱-۲-۲) تقسیم بندی مالکیت نفت و گاز.....
- ۵۵..... (۱-۱-۲-۲) تبعیت قرار زمین از زمین.....
- ۵۵..... (۱-۱-۱-۲-۲) در املاک شخصی.....
- ۶۰..... (۲-۱-۱-۲-۲) در املاک عمومی یا دولتی.....
- ۶۴..... (۲-۱-۲-۲) معدن بودن نفت و گاز.....
- ۶۷..... (۱-۲-۱-۲-۲) معادن ظاهری و معادن باطنی.....
- ۶۸..... (۲-۲-۱-۲-۲) احیاء و مالکیت خصوصی نفت و گاز.....
- ۷۵..... (۳-۲-۱-۲-۲) حیات و مالکیت خصوصی نفت و گاز.....
- ۷۸..... (۳-۱-۲-۲) انفال و نفت و گاز.....
- ۷۸..... (۱-۳-۱-۲-۲) تعریف انفال و نفت و گاز.....
- ۸۰..... (۲-۳-۱-۲-۲) مصادیق انفال و نفت و گاز.....
- ۸۳..... (۳-۳-۱-۲-۲) انفال بودن نفت و گاز.....
- ۸۵..... (۴-۳-۱-۲-۲) پاسخ یک اشکال.....
- ۹۱..... (۴-۱-۲-۲) مشترکات و نفت و گاز.....

- ۹۱..... ۲-۲-۱-۴-۱) تعریف فقهی مشترکات
- ۹۲..... ۲-۲-۱-۴-۲) تعریف حقوقی مشترکات
- ۹۴..... ۲-۲-۱-۴-۳) تقسیم‌بندی معادن بر اساس مشترکات
- ۹۵..... ۲-۲-۱-۴-۳-۱) دلایل مخالفین
- ۹۷..... ۲-۲-۱-۴-۳-۲) دلایل موافقین
- ۱۰۸..... ۳) نظام مالکیت عمومی یا دولتی در نفت و گاز
- ۱۰۸..... ۳-۱) در حقوق بین‌الملل
- ۱۰۸..... ۳-۲) مالکیت عمومی یا دولتی نفت و گاز در فقه اسلامی
- ۱۱۱..... ۳-۲-۱) مالکیت معادن ظاهری
- ۱۱۴..... ۳-۲-۲) مالکیت معادن باطنی
- ۱۱۸..... ۳-۳) مالکیت منابع نفت و گاز در حقوق ایران
- ۱۱۸..... ۳-۳-۱) مالکیت منابع نفت و گاز قبل از انقلاب اسلامی
- ۱۲۱..... ۳-۳-۲) مالکیت منابع نفت و گاز بعد از انقلاب اسلامی

بخش چهارم: قراردادهای نفت و گاز

- ۱۲۶..... ۱) قراردادهای نفت و گاز
- ۱۲۷..... ۱-۱) تعریف قرارداد نفتی
- ۱۲۸..... ۱-۲) انواع قراردادهای نفتی
- ۱۲۹..... ۱-۲-۱) قراردادهای امتیازی
- ۱۲۹..... ۱-۲-۱-۱) واژه شناسی امتیاز
- ۱۲۹..... ۱-۲-۱-۲) مفهوم و تعریف قراردادهای امتیازی

- ۲-۲) عناصر قراردادهای امتیازی ۱۳۰
- ۱-۲-۲) عوض ۱۳۱
- ۲-۲-۲) معوض ۱۳۱
- ۳-۲) قراردادهای مشارکت در تولید ۱۳۲
- ۱-۳-۲) واژه شناسی مشارکت در تولید ۱۳۲
- ۲-۳-۲) مفهوم و تعریف قراردادهای مشارکت در تولید ۱۳۲
- ۴-۲) عناصر قراردادهای مشارکت در تولید ۱۳۳
- ۱-۴-۲) عوض ۱۳۳
- ۲-۴-۲) معوض ۱۳۳
- ۵-۲) قراردادهای خدمت (پیمانکاری) ۱۳۳
- ۱-۵-۲) واژه شناسی قراردادهای خدمت ۱۳۴
- ۲-۵-۲) مفهوم و تعریف قراردادهای خدمت ۱۳۴
- ۶-۲) عناصر قراردادهای خدمت ۱۳۵
- ۱-۶-۲) عوض ۱۳۵
- ۲-۶-۲) معوض ۱۳۵
- ۲) قراردادهای (عقود) اسلامی ۱۳۵
- ۱-۱) تعریف عقد ۱۳۷
- ۲-۱) عقد یا قرارداد ۱۳۷
- ۳-۱) انواع قراردادهای (عقود) اسلامی ۱۳۷
- ۱-۳-۱) بیع ۱۳۸

- ۱۳۹..... (۲-۳-۱) اجاره
- ۱۴۰..... (۳-۳-۱) جعاله
- ۱۴۱..... (۴-۳-۱) مضاربه
- ۱۴۲..... (۵-۳-۱) شرکت
- ۱۴۴..... (۶-۳-۱) هبه
- ۱۴۵..... (۷-۳-۱) صلح
- ۱۴۶..... (۳) اقطاع
- ۱۵۲..... (۴) عقود بیان شده در معدن (نفت و گاز) در فقه اسلامی
- ۱۵۳..... (۵) تطبیق عقود فقهی و عقود نفت و گاز
- ۱۵۴..... (۱-۵) بیع و عقود نفتی
- ۱۵۴..... (۲-۵) اجاره و عقود نفتی
- ۱۵۵..... (۱-۲-۵) عقد اجاره و عقد امتیازی
- ۱۵۶..... (۲-۲-۵) عقد اجاره و عقد مشارکت در تولید
- ۱۵۷..... (۳-۲-۵) عقد اجاره و عقد خدمت
- ۱۵۷..... (۳-۵) جعاله و عقود نفتی
- ۱۵۸..... (۱-۳-۵) جعاله و قرارداد امتیازی
- ۱۵۸..... (۲-۳-۵) جعاله و قرارداد مشارکت و خدمت
- ۱۵۹..... (۴-۵) مضاربه و عقود نفتی
- ۱۵۹..... (۱-۴-۵) مضاربه و عقد امتیازی
- ۱۵۹..... (۲-۴-۵) مضاربه و قرارداد مشارکت

۱۶۰ ۳-۴-۵ مضاربه و قرارداد خدمت
۱۶۰ ۵-۵ هبه و عقود نفتی
۱۶۰ ۱-۵-۵ هبه و قرارداد امتیازی
۱۶۱ ۲-۵-۵ هبه و قرارداد مشارکت
۱۶۱ ۳-۵-۵ هبه و قرارداد خدمت
۱۶۲ ۶-۵ صلح و عقود نفتی
۱۶۲ ۱-۶-۵ صلح و قرارداد امتیازی
۱۶۲ ۲-۶-۵ صلح و قرارداد مشارکت
۱۶۲ ۳-۶-۵ صلح و قرارداد خدمت
۱۶۴ نتیجه گیری
۱۶۵ پیشنهادات
۱۶۶ منابع

بخش اول:

کلیات

مقدمه

اسلام بر آن است تا در سایه‌سار دولت کریمه منجی عالم بشریت (عج) دست به تحقق کامل وعده‌ی الهی یعنی پیروزی حق بر باطل و بازسازی امت قرآن و تمدن نوین اسلامی بزند: «وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ»^۱؛ خداوند به مؤمنان و کسانی از شما که اعمال شایسته بجا می‌آورند وعده داده که آن‌ها را در زمین جانشین کند، همان‌طور که پیشینان آن‌ها را جانشین کرد، و زمین را به وارثان صالح خویش واگذارد^۲ و زندگی معنوی و مادی انسان‌ها و مراتب کمالشان را تأمین نماید.

با توجه به گسترده‌گی دنیای معاصر و خروج جوامع بشری از سلطه امپراتوری‌ها و استقلال ملل بر منابع ضروری حیات‌بخش خویش و تقسیم متفاوت این منابع در سرزمین‌های مختلف و توزیع آن‌ها بر طبق شرایط جغرافیای خاص در هر سرزمین و متکی بودن این ثروت‌های ملی به سرزمین‌های جغرافیایی و نقش تعیین‌کننده منابع نفتی در شکل‌گیری کشورها و تمدن‌های جدید که در آن تأثیر نفت را نمی‌شود انکار کرد و نفت مشخصاً کلید اساسی و اصلی توسعه اقتصادی و اجتماعی کشورهای نفت خیز است^۳ و تمدن بشری بدون شک بیش از هر عاملی دیگری منوط و متکی به نفت است^۴.

نفتی که عاملی است برای اقتدارزایی و تأمین رفاه اجتماعی و در دنیای امروز روابط بین‌المللی را منافع نفتی مشخص می‌نماید و این ماده آلی است که تعیین‌کننده خط‌مشی سیاسی و در نتیجه اقتصادی کشورهای صنعتی با کشورهای نفت خیز است، تأثیر آن قدر زیاد دارد که می‌توانیم تاریخ معاصر را به دو گونه تجزیه و تحلیل نماییم با نفت و بدون نفت^۵، نقش این صنعت به اندازه‌ای ترفیع می‌یابد که تمدن امروز را زاییده نفت می‌دانند.

وابستگی کامل منابع نفتی به سرزمین‌های جغرافیایی هر کشور و تصویب قوانین بین‌المللی مبنی بر ملی بودن معادن هر سرزمین و نیاز دیگر سرزمین‌ها به این ماده حیاتی، و نیز اختلاف نظرهای حاکم بر مالکیت زمین‌های دارای معادن و مالکیت معادن چه در سطح بین‌الملل و چه در دین مبین اسلام و از سویی دیگر متوقف بودن انعقاد

۱. سوره نور، آیه ۵۵

۲. أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ، سوره انبیاء، آیه ۱۰۵

۳. شیخ نوری، محمد امیر، سیری در تاریخ نفت ایران از قرارداد داری تا ملی شدن صنعت نفت، دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز، تابستان و پاییز ۱۳۶۹، شماره ۱۳۵ و ۱۳۶، ص ۲

۴. کشفی، منصور، سیر تحول صنعت نفت در ایران و خاورمیانه، چاپ اول خردادماه ۱۳۶۰، ص ۱

۵. شیخ نوری، محمد امیر، همان، ص ۳

قراردادهای نفتی بر مشخص بودن مالک آن برای تسهیل در این امر، لازم و ضروری است تا با تعیین مالکین این ثروت‌های ملی نحوه انعقاد قراردادهای آن را مشخص نماییم.

کشورهای مختلف، نظام‌های گوناگونی را در مالکیت نفت در پیش گرفته‌اند: برخی مالکیت مخازن نفتی را تابع زمین دانسته‌اند، برخی دیگر نفت را متعلق به حاکم جامعه می‌دانند و گروهی هم آن را از اموال عمومی می‌دانند.

در بیشتر نظام‌های حقوقی دنیا مالکیت نفت در اختیار دولت نگه داشته شده است. در بعضی از کشورها، اصل مالکیت خصوصی مالک زمین محاذی مخزن، بر معادن نفت تحت الارضی باتبیین حدود و قصور اختلافی آن پذیرفته شده است؛ در نظریه کامن‌لا^۱ «زمین متعلق به هر کسی که باشد، فضای محاذی آن تا آسمان و زیر زمین نیز متعلق به اوست و بر این اساس معادن را تابع این مالکیت تعریف می‌کند.

در دسته‌بندی دیگری، ایالت‌های تولیدکننده نفت به دو دسته تقسیم می‌شوند، گروهی قائل به نظریه مالکیت مشروط و گروهی قائل به نظریه مالکیت مطلق‌اند، که مستندات این نظریه به دلایلی همچون قاعده حیات و مالکیت انحصاری دلالت می‌کنند و در صورت تعدد مالکیت قائل به مالکیت جمعی هستند؛ در نظام‌های تخصصی، مالکیت را قانون مشخص و به رسمیت شناخته و شیوه توزیع آن توسط دولت و به دو روش که گاهی دولت مالکیت را به برخی وقایع مادی مرتبط سازد و گاهی دولت مالکیت را برای خود حفظ کرده و به صلاح دید به اشخاص واگذار می‌کند.^۲

در فقه اسلامی، نفت و گاز و مانند آن را از معادن دانسته‌اند و به تبع این مسأله، نظریات مختلفی در این باب شکل گرفته است، یک تقسیم‌بندی این است که گروهی از فقیهان چون شیخ طوسی^۳، علامه^۴ و صاحب جواهر^۵ بین معادن ظاهری و باطنی در این مسأله تفصیل داده‌اند؛ در دیدگاه دیگری برخی از فقهاء مالکیت معادن را تابع مالکیت زمینی که معدن در آن قرار دارد، دانسته‌اند؛ ابن‌ادریس^۶ و سبزواری^۷ و بعضی از فقهای معاصر این قول

^۱ To whomever the soil belongs, he owns also to the sky and to the depth

^۲ امانی، مسعود، حقوق قراردادهای بین‌المللی نفت، با دیباچه اسماعیلی، محسن، نشر دانشگاه امام صادق (ع)، چاپ اول، ۱۳۸۹، ص ۱۵

^۳ طوسی، ابو جعفر، محمد بن حسن، المبسوط فی فقه الامامیه، المكتبة المرتضویة لإحياء الآثار الجعفریة، تهران، سوم، ۱۳۸۷ هـ ق، ج ۳، ص ۳۸۴

^۴ حلی، جمال‌الدین حسن بن یوسف (علامه حلی)، تذکره الفقهاء، قم، مؤسسه آل‌البیت لاحیاء التراث، بی‌تا. حلی، بی‌تا: ج ۲، ص ۴۰۳

^۵ نجفی، محمدحسن، جواهرالکلام، الثالثة، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۷ش، ج ۳۸. نجفی، ۱۳۶۷: ج ۳۸، ص ۱۱۰

^۶ حلی، محمد بن ادريس، السرائر، الثانية، قم، مؤسسه النشر اسلامی، ۱۴۱۰ق. ابن‌ادریس، ۱۴۱۰ ق: ج ۱، ص ۴۹۷

^۷ سبزواری، محمدباقر، کفایة الاحکام، اصفهان، مدرسه صدر مهدوی، طبعه حجریه، بی‌تا. سبزواری، بی‌تا: ص ۴۴

را اختیار کرده‌اند؛ آخرین دیدگاه در این زمینه این است که گروهی از فقهاء، معادن را به طور کلی از انفال و در ملک امام دانسته‌اند و فرقی از جهت ظاهری و باطنی بودن معدن و نیز میان معادنی که در اراضی انفال واقع شوند و دیگر اراضی نمی‌گذارند؛ کلینی^۱، شیخ مفید^۲، شیخ طوسی^۳، نراقی^۴، شهید صدر^۵ این قول را برگزیده‌اند.

همان‌طور که در مورد مالکیت معادن نفتی به دیدگاه‌های مختلفی بر می‌خوریم، در باب قراردادهای نفتی نیز تقسیم‌بندی‌های متفاوتی ارائه می‌شود، در یک تقسیم‌بندی این گونه مطرح می‌شود که نخستین چارچوب قرارداد مورد استفاده قرارداد حق‌الامتیازی (CONCESSION) بوده‌است، که قبل از سال‌های ۱۹۵۰م در اغلب نقاط دنیا استخراج نفت توسط شرکت‌های بین‌المللی نفت در این قالب صورت می‌پذیرفت، بعد از آن، ظهور نسلی نواز قراردادهای نفتی به نام مشارکت در تولید (PRODUCTION SHARING) شکل گرفت، اما تحولات قراردادهای نفتی به این مرحله ختم نشد و نسل جدیدتری در دنیای قراردادهای نفتی به وجود آمد که آن‌را قراردادهای خدمت (SERVICE CONTRACTS) نامیده‌اند.^۶

در فقه پیرامون قراردادهای کنونی تجارت بین‌الملل و بالاخص قراردادهای نفتی به علت جدید بودنشان سخنی به میان نیامده‌است، فقهاء بیشتر در مورد عقود معینی (مانند بیع، اجاره، مضاربه و ...) به شرح و تفصیل پرداخته‌اند، در همین راستا در فقه عده‌ای عقود را توقیفی^۷ می‌دانند، علامه حلی^۸، میرزای قمی^۹، نراقی^{۱۰}، نجفی^{۱۱} و عده

-
۱. کلینی، ابو جعفر، محمد بن یعقوب، الکافی (ط - الإسلامية)، ۸ جلد، دار الکتب الإسلامية، تهران، چهارم، ۱۴۰۷ هـ. ق، ج ۱، ص ۵۳۸
 ۲. بغدادی، مفید، محمد بن محمد بن نعمان عکبری، المقنعة، در یک جلد، کنگره جهانی هزاره شیخ مفید - رحمه الله علیه، قم، اول، ۱۴۱۳ هـ. ق، ص ۲۷۸
 ۳. طوسی، ابو جعفر، محمد بن حسن، النهایة فی مجرد الفقه و الفتاوی، در یک جلد، دار الکتب العربی، بیروت، دوم، ۱۴۰۰ هـ. ق، ص ۱۹۹
 ۴. نراقی، مولی احمد بن محمد مهدی، مستند الشیعة فی أحكام الشریعة، ۱۹ جلد، مؤسسه آل البیت علیهم السلام، قم، اول، ۱۴۱۵ هـ. ق، ج ۱، ص ۱۳۹
 ۵. صدر، شهید، محمد باقر، الاسلام یقود الحیة، ۱۴۲۴ ص ۷۸ و حاشیه منهاج، ۱۴۱۰ ق: ج ۱، ص ۴۵۱
 ۶. امانی، مسعود، حقوق قراردادهای بین‌المللی نفت، با دیباچه اسماعیلی، محسن، نشر دانشگاه امام صادق (ع)، چاپ اول، ۱۳۸۹، صص ۷ و ۸
 - شیرازی، عبدالحسین، حقوق نفت و گاز، نشر میزان، چ اول، ۱۳۹۳، ص ۲۰ و کاظمی نجف آبادی، عباس، آشنایی با قراردادهای نفتی، انتشارات دانش، چ اول، ۱۳۹۳ هـ. ش، ص ۲۴ مراجعه کنید.
 ۷. متوقف بر نص شرع
 ۸. حلی، علامه، حسن بن یوسف بن مطهر اسدی، مختلف الشیعة فی أحكام الشریعة، ۹ جلد، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دوم، ۱۴۱۳ هـ. ق، جلد ۵، ص ۸۴-۵
 ۹. گیلانی، میرزای قمی، ابو القاسم بن محمد حسن، جامع الشتات فی أجوبة السؤالات، ۴ جلد، مؤسسه کیهان، تهران، اول، ۱۴۱۳ هـ. ق، جلد ۲، ص ۴۱
 ۱۰. نراقی، مولی احمد بن محمد مهدی، عوائد الأيام فی بیان قواعد الأحکام، در یک جلد، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، اول، ۱۴۱۷ هـ. ق، ص ۲۲
 ۱۱. نجفی، صاحب الجواهر، محمد حسن، جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، ۴۳ جلد، دار إحياء التراث العربی، بیروت، هفتم، ۱۴۰۴ هـ. ق، جلد ۲۲-۳۶، صص ۲۲-۲۱۳

دیگری از فقها قائل بر این اند که عموم آیاتی مانند اوفوا بالعقود^۱ ناظر به همه قراردادهاست، چه عقود معین، چه عقودی که به نیاز مسلمین به وجود آمده‌اند، می‌باشند، محقق اردبیلی^۲ حسینی مراغی^۳؛ امام خمینی^۴، فاضل مقداد^۵، آیت الله خویی^۶، این نظر را برگزیده‌اند.

بر اساس مطالب قبل و با تعیین قواعد حاکم بر عقود بین‌المللی و قواعد حاکم بر عقود اسلامی می‌توان تا حدودی به این مسئله پرداخت و زوایای پنهان آن را مشخص نمود.

بیان مسأله و معرفی موضوع تحقیق

مسأله‌ی اصلی که عمده‌ی مطالب در این پایان‌نامه، جهت یافتن پاسخ به آن جمع‌آوری شده، این است که فقه اسلامی مالکیت معادن نفتی را از آن چه شخصیت‌های می‌داند؟ قراردادی چیست و تفاوت آن با عقود اسلامی کدام است؟

برای رسیدن به این مهم ضروری است با شروع بررسی فقهی در این باره، از چهار منبع کتاب، سنت، اجماع و عقل یاری گرفته و با تحلیل دقیق به نتایج مطلوب نائل گردیم؛ سپس با توجه به دخیل بودن افکار و نظریه‌های حقوقی در این زمینه به بررسی اجمالی این امر در سطح قوانین مدون پرداخته و تشریح آن را در ادامه بیان نماییم. در واقع قصد نگارنده بر آن است، تا از میان منابع مختلف فقهی، نوع مالکیت منابع نفتی و مالک آن‌ها را مشخص و در ادامه ماهیت قراردادهای نفتی را بر اساس فقه اسلامی تبیین و مورد بررسی قرار دهیم.

اگر نوع دقیق مالکیت معادن مشخص و مبانی آن تبیین و روشن گردد، به سهولت می‌توان در نحوه اعمال حق مالک معادن نفت و گاز در استفاده از این منابع را مشخص و میزان اعمال نظر در قراردادهای آن را مبرهن و مشخص نمود.

۱. سوره مائده، آیه: ۱

۲. اردبیلی، احمد بن محمد، مجمع الفائدة و البرهان فی شرح إرشاد الأذهان، ۱۴ جلد، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، قم - ایران، اول، ۱۴۰۳ هـ ق، جلد ۸ و ۱۰، صص ۸-۱۴۰

۳. مراغی، سید میر عبد الفتاح بن علی حسینی، العناوین الفقهیة، ۲ جلد، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، اول، ۱۴۱۷ هـ ق، جلد ۲ صص ۲-۱۰

۴. خمینی، سید روح الله موسوی، کتاب البیع، ۵ جلد، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی قدس سره، تهران، اول، ۱۴۲۱ هـ ق، جلد ۱ و ۴ صص ۱-۶۳؛

۵. حلی، مقداد بن عبد الله سیوری، کنز العرفان فی فقه القرآن، ۲ جلد، انتشارات مرتضوی، قم - ایران، اول، ۱۴۲۵ هـ ق، ج ۲، ص ۷۱

۶. خویی، سید ابو القاسم موسوی، مصباح الفقاهة (المکاسب)، ۷ جلد، ج ۲، ص ۱۴۲

در چنین موضوع مهمی، عدم تحلیل صحیح و نتایج غلط ممکن است مالکیت اشخاص غیر صالحی را ایجاد نماید که خود علت سلطه اشخاص بر یکدیگر می‌گردد و این امر باعث تعارض آشکار با مبانی دینی نافی سلطنت طاغوت می‌گردد.

علاوه بر تحلیل فقهی مطلب، شناخت انواع مالکیت، مصادیق و معیارهای آن بسیار ضروری و حائز اهمیت به نظر می‌رسد و پس از تعیین مالک، تعیین طرف قراردادهای منعقد در این زمینه نقش بسزایی را حاصل می‌کند. در این تحقیق توجه جدی برای تفکیک انواع مالکیت از یکدیگر و مشخص کردن مالک معادن نفت و گاز نقش بسیار بالایی را دارد.

پرسش‌های تحقیق

پس از مطالعه در خصوص موضوع انتخاب شده، ضروری به نظر می‌آید برخی سوالات موجود در این زمینه، دقیق‌تر مورد بررسی قرار گرفته و محورهای اصلی بحث باشند.

از جمله:

۱. آیا مالکیت خصوصی معادن نفت و گاز امکان دارد یا خیر؟
۲. آیا معادن نفت و گاز تابع زمین هستند یا خیر؟
۳. نقش حيازت و احیاء در معادن نفت و گاز چیست؟
۴. جایگاه انفال و مشترکات در مالکیت معادن نفت و گاز کجاست؟
۵. انواع قراردادهای نفتی کدامند؟
۶. آیا عقود اسلامی در بهره‌برداری از معادن نفتی کاربرد دارند؟
۷. آیا می‌توان عقود نفتی را از مصادیق عقود اسلامی دانست؟
۸. کدام یک از عقود اسلامی قابل تطبیق با عقود نفتی می‌باشند؟

فرضیه‌های تحقیق

۱. مالکیت و مالک بودن امری اعتباری است و مالکیت حقیقی از آن خداست.

۲. در اسلام، اموال مشروح و محدود به حدودی است، ولی امر می‌تواند بر اساس مصلحت آن را محدودتر و مصادره نماید.

۳. مالکیت در اسلام به سه صورت محقق می‌شود

صورت اول - گاه یک شخص حقیقی یا حقوقی مالک محسوب می‌شود.

صورت دوم - گاه نیز مالک عناوینی همچون مسلمین، جامعه، ملیت، امت و مانند این‌ها می‌تواند باشد.

صورت سوم - گاه نیز مالک می‌تواند عنوان دولت اسلامی باشد.

۴. عقود در اسلام به عقود معین و غیر معین تقسیم می‌شود.

اهمیت و ضرورت تحقیق

از آن‌جا که اسلام به عنوان برنامه زندگی بشر شناخته می‌شود و فراگیر بودن این برنامه در تمام شقوق و عرصه‌های زندگی بشر بالاخص در تعیین مالکیت منابع نفتی و به تبع آن انعقاد قراردادهای نفتی در جهان معاصر، به خاطر وزانت تاثیرات سود حاصل از فروش و استخراج این معادن به عنوان سیاسی‌ترین کالای تجاری یک‌صد ساله اخیر^۱، بر زندگی مادی و معنوی انسان‌ها، از این رو در این پژوهش به دنبال آنیم که با توفیقات الهی به تبیین و روشن کردن نظر شارع مقدس و قانون‌گذار محترم در باب مالکیت و قراردادهای آن با توجه به منابع فقهی - حقوقی بپردازیم.

متأسفانه آن‌چه در سیر تاریخ صد ساله نفت به چشم می‌خورد، این است که نفت عاملی است برای سلطه افراد و جوامع بر یکدیگر، لذا اثبات ناصحیح مالکیت این منابع و به تبع آن انعقاد استکباری یا استثماری قراردادهای نفتی چه در مرحله استکشاف، استحصال و فروش نفت، باعث بروز عدم استقلال اشخاص و ملل و به تبع بروز خصوصیات شیطانی و تسلط نفوس رذیله و نفی حاکمیت الهی که مخالفت صریح با قواعد و اصول حاکم بر فقه اسلامی را در پی خواهد داشت.

همان‌طور که مطالب فوق مبین نمود، اثبات صحیح مالکیت منابع نفتی و انعقاد صحیح قراردادهای انضمامی آن از منظر دین مبین اسلام که داعیه برتریت و خاتمیت ادیان و سعادت بشری را به دنبال دارد، امری لازم و اساسی است و این مقوله ما را بر آن می‌دارد که کدام روش صحیح ما را به مقصود خویش رهنما می‌باشد؟ آیا صرف مشخص کردن مالکیت نفت و گاز به وسیله منابع دینی، جوامع بین‌الملل را متعاقب، به پیروی از این امر

۱. امانی، مسعود، حقوق قراردادهای بین‌المللی نفت، با دیباچه اسماعیلی، محسن، نشر دانشگاه امام صادق(ع)، چاپ اول، ۱۳۸۹، ص ۱۳